

Ojrzyński, Jacek Antoni

"Um die Polnische Krone : Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700-1721", bearbeitet von J. Kalisch und J. Gierowski, T. I, Berlin 1962 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 54/4, 712-714

1963

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Um die Polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700—1721. Bearbeitet von J. Kalisch und J. Gierowski. Schriftenreihe der Kommission der Historiker der DDR und Volkspolens herausgegeben von Prof. Dr Gerhard Schilfert (Berlin) und Prof. Dr Kazimierz Piwarski (Kraków) t. I, Berlin 1962, s. 307.

Omawiane dzieło, owoc współpracy historyków Polski i NRD ma sprostać bardzo ambitnemu zadaniu. Wedle zapowiedzi na obwołucie grono autorów pragnęło przedstawić kształtowanie się (*Entstehung*) unii polsko-saskiej w dobie wojny północnej. Okres ten, zdaniem autorów, jest szczególnie ważny, gdyż wtedy rozstrzygała się sprawa, czy owa unia będzie miała personalny, czy też realny charakter. Skromniejsze nieco zadanie stawia przedmowa, wedle której autorzy chcieli przedstawić niedoceniane dotąd aspekty tej unii.

Pracę rozpoczyna rozprawa Kazimierza Piwarskiego „Das Interregnum 1696/97 in Polen und die politische Lage in Europa“ (s. 9—44). Autor, który już we wcześniejszych pracach omawiał bezkrólewie po Janie III, tym razem pokusił się o podsumowanie dotychczasowych badań, wykazując świetną znajomość literatury przedmiotu, zarówno polskiej, jak i obcej, oraz doskonałą orientację w źródłach. Wielka kultura historyczna oraz powściągliwość sądów przy omawianiu kwestii spornych należą do niewątpliwych zalet tej pracy. Choć w zasadzie nie ma tu nowych ustaleń źródłowych, nie ujmuje to jednak wartości pracy, gdyż dawne syntetyczne ujęcie Wasilewskiego i Jarochowskiego są już przestarzałe, a nowsze przyczynki są porzucane po trudno częstokroć dostępnych czasopismach.

Johannes Kalisch w artykule „Sächsisch-polnische Pläne zur Gründung einer See- und Handelskompanie am Ausgang des 17. Jh.“ (s. 45—69) daje interesujący przyczynek do dziejów słabo jeszcze znanej merkantylistycznej polityki Augusta II. Epizod omawiany przez autora związany jest z projektem kapitana von Thilowa z roku 1698 dotyczącym organizacji polsko-saskiej kompanii morskiej i handlowej. Dalekosiężne plany von Thilowa, marzącego o ogarnięciu działalnością kompanii całego niemal świata, wzbudziły zainteresowanie na dworze saskim, a nawet stały się przedmiotem wstępnych rokowań międzynarodowych. Dwór niewątpliwie widział w tym projekcie możliwość umocnienia swej pozycji. Charakterystyczny jest fakt, iż projekt ten nie znalazł uznania w oczach prymasa Radziejowskiego, przywódcy malkontentów w Polsce. Projekt zresztą został zarzucony z chwilą wybuchu Wojny Północnej. Artykuł Kalischa jest nie tylko interesującym przyczynkiem z zakresu historii gospodarczej, ale pozwala także na wyciągnięcie ciekawych wniosków o polityce opozycji antysaskiej w Polsce.

Problematyką historii społeczno-gospodarczej zajął się także Józef Leszczyński w rozprawie „Die Oberlausitz in den ersten Jahren des Nordischen Krieges (1700—1709)“ (s. 70—95). Wprawdzie niemało miejsca zajmują tu sprawy polityki stanów górno-łużyckich, autor zaś nawet stara się wysunąć je na plan pierwszy, to jednak najcenniejsze są części dotyczące udziału Górnych Łużyc w kosztach wojennych oraz stosunków społecznych tamże, zwłaszcza położenie chłopów oraz tzw. „ludzi luźnych“ (*lose Leuten*). Leszczyński bardzo skrupulatnie wykorzystał materiały archiwalne, które znalazł w archiwum wrocławskim. Praca jego jest cenna nie tylko dla historii Łużyc i Saksonii, lecz jest również bardzo ciekawa dla porównawczej historii społecznej.

Praca Juliana Jańczaka „Der Palej-Aufstand von 1702. bis 1704. in der Ukraine und die Haltung der Rzeczpospolita zum Nordischen Krieg“ (s. 95—128) budzi kilka zastrzeżeń. Przede wszystkim zauważyć należy, że tematycznie słabo związana jest z polsko-saską unią, gdyż bunt Paleja dotyczy raczej stosunków

polsko-rosyjskich. Autor wprawdzie wspomina o mętnych pogłoskach o powiązaniach Paleja z królem oraz o nadziejach, jakie ten ostatni mógł wiązać z kozackim pułkownikiem, lecz zbyt skąpa podstawa źródłowa nie pozwala tu na wyciągnięcie pewniejszych wniosków. Szkoda również, że praca oparta jest na archiwaliach jedynie wrocławskich i krakowskich oraz na Archiwie Jugo-Zapadno-rosyjskiej. Uwzględnienie również innych archiwów krajowych pozwoliłoby na dorzucenie wielu ciekawych szczegółów. Powyższe zastrzeżenia nie mogą jednak obniżyć dużej wartości pracy. Skrupulatna analiza zebranego materiału źródłowego pozwoliła Jańczakowi na przedstawienie stosunkowo bardzo dokładnie przebiegu wydarzeń w czasie „palejszczyzny“. Nieco słabiej natomiast wypadło przedstawienie powiązań Paleja z różnymi ugrupowaniami magnackimi oraz z mocarstwami obcymi. Wina to jednak nie autora, lecz jednostronności źródeł. Wypadało też chyba zaznaczyć, że praca była już drukowana w „Zeszytach Naukowych Uniwersytetu Wrocławskiego“.

Umieszczenie w zbiorze tłumaczenia artykułu D. Koroljuka „Der Eintritt der Rzeczpospolita in den Nordischen Krieg“ uzasadniona jest chyba chęcią nadania bardziej międzynarodowego charakteru kolektywowi współpracowników. Artykuł wprawdzie bardzo cenny, lecz dobrze znany. Jeśli chciano uprzystępnić prace Koroljuka czytelnikom niemieckim, to należało przetłumaczyć cały cykl i wydać osobno.

Hellmut Kretschmar drukuje artykuł pt. „Der Friedensschluss von Altranstadt 1706/07“ (s. 161—183). Artykuł nosi charakter syntezy, jest podsumowaniem dotychczasowych badań. Jako załącznik wydrukowano tekst traktatu altranstadzkiego w oparciu o współczesny druk z archiwum drezdeńskiego.

Jan Wimmer omawia „Die Schlacht bei Kalisz am 29. Oktober 1706.“ (s. 184—207). Artykuł ma zastąpić przestarzałą, zdaniem autora, pracę Jarochońskiego o bitwie kaliskiej. Uzupełnienia Wimmera są jednak stosunkowo nieznaczne. Poznajemy dzięki nim dokładniej jednostki wojskowe biorące udział w bitwie oraz ich dowódców. Na podstawie niewykorzystanych przez Jarochońskiego szkiców autor dokładnie przedstawia pozycje zajmowane przez wojska przed bitwą oraz ich przegrupowania. Do samego przebiegu walki nie dodał Wimmer zbyt wielu nowych szczegółów.

Rudolf Forberger w artykule „Zur wirtschaftsgeschichtlichen Neueinschätzung der sächsisch-polnischen Union“ (s. 208—253) polemizuje z dotychczasowymi ocenami znaczenia unii polsko-saskiej dla gospodarki obu krajów. Stara się jednocześnie nakreślić perspektywiczny plan pracy nad tym zagadnieniem. Za najważniejsze zagadnienie uznaje autor kształtowanie się w obu krajach elementów produkcji kapitalistycznej oraz wpływ unii polsko-saskiej na przyspieszenie względnie opóźnienie procesu kapitalizacji. Między innymi Forberger kładzie nacisk na problem zależności odrodzenia gospodarczego Polski od współpracy z Saksonią. Jako przykłady dodatniego wpływu unii personalnej z Polską omawia rozkwit kilku saskich przedsiębiorstw przemysłowych, a mianowicie manufaktury płóciennej Langgutha w Torgau, zakładów zbrojowniczych w Suhl oraz saskich mennic. Ponadto Forberger zajmuje się importem polskich surowców do Saksonii, zwłaszcza wełny oraz soli. Jako załącznik do pracy został wydrukowany koncept memoriału o rozwoju stosunków handlowych między Polską a Saksonią pochodzący z roku 1697, pióra tajnego radcy von Seebacha.

Niewątpliwie najciekawszy z całej pracy jest artykuł największego dziś w Polsce znawcy czasów saskich Józefa Gierowskiego „Personal oder Realunion? Zur Geschichte der polnisch-sächsischen Beziehungen nach Poltawa“ (s. 254—291). Artykuł poświęcony jest omówieniu prób przekształcenia ustroju Polski, podejmowanych przez Augusta II w latach 1709—1717. Autor omawia program dzia-

łania dworu, projekty reform powstałe w kręgach saskich, a następnie przedstawia przebieg i treść rokowań pomiędzy królem a konfederacją tarnogrodzką, wreszcie dzieło ustrojowe Sejmu Niemego. Traktat warszawski roku 1717 interpretuje Gierowski jako sukces króla. Ogólną konkluzją jest negatywna ocena prób zmiany ustroju Polski przemocą. Podkreśla, że podstawą współpracy polsko-saskiej winna była stać się zasada dobrowolności (*Freiwilligkeit*). Pracę swą oparł autor na materiałach, jakie zebrał do swej monografii o konfederacji tarnogrodzkiej, której ukazania się oczekujemy z niecierpliwością.

Pracę kończy szkic Heinza Lemke „Die römische Mission des Baron Hecker im Jahre 1721. Ein abenteuerlicher Plan zur Einführung der sächsischen Erbfolge in Polen“ (s. 292—304). Zawiera on opis niezwykle ciekawego epizodu z dziejów dyplomacji saskiej, a mianowicie projektu saskiego przedstawiciela w Rzymie, barona Heckera, który chciał wprowadzić na tron prymasowski po śmierci Szembeka feldmarszałka Flemminga. Choć plan spełził na niczym, zabiegi barona Heckera są bardzo interesującym przyczynkiem do dziejów tajnej dyplomacji XVIII wieku.

Omawiana książka zbiorowa jest niezwykle cennym wkładem do badań nad dziejami unii polsko-saskiej, tym cenniejszym, że po raz pierwszy zaczęli opracowywać ten temat wspólnie uczeni polscy i niemieccy. Nie można wprawdzie zgodzić się z wydawcami, że praca posiada jednolity temat — historię przekształcenia unii personalnej obu państw w realną. Jednak zgodnie z przedmową autorzy wyjaśnili kilka mniej znanych dotąd aspektów tego związku.

Jacek Antoni Ojrzyński

Zofia Libiszowska, *Opinia polska wobec rewolucji amerykańskiej w XVIII wieku*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Wydział II, nr 44, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Łódź 1922, s. 152.

Książka niniejsza godna jest uwagi z wielu względów. Na ich czoło trzeba wysunąć sam fakt podjęcia tematu pomijanego właściwie w dotychczasowych badaniach. Brak choćby przyczynków źródłowych poważnie utrudniał orientację w tym zakresie. Wojna amerykańskich kolonii o niepodległość nie ma w Polsce gruntowniejszych tradycji badawczych. Jediną chyba większą publikacją jest zarys instytucji pióra K. Koranyiego¹. Badania kontaktów polsko-amerykańskich w XVIII w. ograniczają się do studiów M. Haimana (który wyzyskał źródła amerykańskie) i nielicznych wzmianek w kilku pracach innych autorów. Co więcej, skromny jest w naszych bibliotekach zasób oryginalnych opracowań amerykańskich. Autorka dokonała poważnego wysiłku, by nakreślić rzetelne tło wydarzeń w oparciu o najnowszą literaturę.

W zarysowanej sytuacji wyczerpanie źródeł było jeszcze bardziej utrudnione niż w innych pracach, w szczególności poświęconych studiom opinii. Dotyczy to zwłaszcza źródeł rękopiśmiennych, gdyż źródła drukowane, przede wszystkim prasę z lat 1764—1792, Autorka wyzyskała szeroko. Spośród źródeł rękopiśmiennych pełniej zostały uwzględnione dokumenty polityki zagranicznej, nie zaś korespondencja prywatna. Wiemy jednak, że obfitość tej ostatniej i jej rozproszenie skazują badacza nie tylko na wieloletnie kwerendy, lecz także na przypadkowe rezultaty.

Do najpoważniejszych osiągnięć Z. Libiszowskiej należy wykazanie,

¹ K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa* t. III, Warszawa 1959.